

de pierdere a ceremonialului de tipul celui semnalat. Ne putem întreba, așa cum o face autorul însuși, care va fi destinul culturii populare în contemporaneitate, în condițiile globalizării care cuprinde toate aspectele vieții, inclusiv cea a culturii tradiționale. Preluarea sărbătorii St. Valentine's Day în condițiile existenței sărbătorii tradiționale a Mărțișorului ne oferă o informație. Dar răspunsul definitiv la această întrebare și la altele asemenea ni-l vor da antropologii generației viitoare.

Volumul omagial apărut întru cinstirea Profesorului Nicolae Constantinescu caută răspuns tocmai la aceste întrebări. El merită de aceea citit.

Constantin Eretescu
Rhode Island School of Design, Providence, Rhode Island
 SUA

Ioana COSTA, Papirus, pergament, hârtie. Începuturile cărții,
 București, Editura Humanitas, 2011, 168 p.

Avem în față o carte provocatoare prin erudiție și prin structura discursului, care conduce cititorul pe drumul papirusului, al pergamentului și al hârtiei, sau, altfel spus, pe drumul către text. Același este și drumul filologului antic și medieval, anonimul care a conservat autenticitatea și corectitudinea textelor pe care se fundamentează cultura europeană. Cum evoluția culturală a omenirii relevă și certifică importanța capitală a textelor ca reflex al vieții și ca dispunere în simultaneitate a faptelor istorice, este de la sine înțeleasă însemnătatea cultivării vigilenței pentru conservarea semnelor verbale și pentru întemeierea permanentă a tradiției textuale. Antichitatea a creat și a transmis, printre alte paradigme ale civilizației și intelectualității, și acest model hermeneutic al fixării unui text ca primă formă a interpretării sale.

Volumul Ioanei Costa, profesoară de filologie clasică la Universitatea din București, traducător și comentator ea însăși al unor importante texte din tradiția greco-latină, a fost publicat de Editura Humanitas într-o frumoasă formă grafică, cu viniete la început și sfârșit de capitol și cu 15 imagini ilustrative pentru subiectul tratat. Acest contact vizual cu cartea contribuie la inducerea sentimentului că putem atinge, virtual, fila unui codex pe pergament, caligrafiat impecabil în Evul Mediu timpuriu. Fragmentul de manscris grecesc de prin anii 800, reprodus pe copertă, este atât de perfect, încât poate lăsa unui neinițiat impresia că a fost imprimat de o mașină modernă. Dimensiunea paratextuală a volumului se întrecește așadar cu ilustrațiile menționate, destinate să reamintească cunoscătorilor cât de mult datorează modernitatea vechilor copiiști și filologi, dar și să capteze atenția tinerilor cititori potențiali, propunându-le o cale de inițiere în istoria primelor texte și biblioteci. Cum și cu ce scop s-a născut această carte, aflăm înainte de a o deschide, pe ultima copertă, citind un elogiu *sui-generis* adus filologiei clasice, știință și artă în același timp, prin existența căreia s-au păstrat și apoi s-au înmulțit prin ediții succesive toate textele vechi pe care le cunoaștem.

Dimensiunea formativ-epistemologică a cărții profesoarei Ioana Costa este subliniată de structurarea tripartită a problematicii prezentate: A. *Constituirea textelor*, B. *Transmiterea textelor*, C. *Păstrarea textelor*. Primul capitol se prezintă ca o incursiune savantă în istoria termenului *filologie*, pornindu-se de la sensul de 'dispută teoretică' actualizat la Platon, până la diversele specializări semantice care prezentau, în funcție de secol și școală, sensurile de 'gramatică', 'tehnica cercetării' sau 'critica textului'. Ni se reamintește faptul că filologia se conturează ca o disciplină mai strictă în marile biblioteci ale Antichității, la Alexandria și Pergam, unde bibliotecarul alexandrin Eratostene, cel dintâi filolog, deschide șirul celor care își vor face o preocupare constantă din compararea variantelor aflate în circulație pentru a

reface textul original. De aici până la sensul actual de ‘comentariu textual și tehnica editării textelor’ nu se înregistrează un salt spectaculos decât în ceea ce privește instrumentele concrete de lucru. Filologul modern rămâne același cunoscător perfect al limbilor în care sunt scrise textele, dispunând de toate cunoștințele de fonetică, etimologie, lexicografie, gramatică, retorică, pentru a identifica specificul și caracteristicile unui text. Autoarea explică de ce, prin copiere, se ajungea la variante corupte, cum se mânuiau sulurile de papyrus, cum scrierea era continuă, cu diverse și complicate prescurtări, cum biblioteca Muzeului din Alexandria implica o muncă imensă, datorată cantității enorme de texte, care trebuiau organizate, supuse filtrului filologic, uniformizate, prin operația de transliterare potrivit normei ortografice ioniene. Informații despre bibliotecari-filologi faimoși, (Zenadotos, Apollonios din Rodos, Eratostene, Aristofan și Aristrach), despre existența unor codexuri cu opere de Platon sau Menandru, referirile la codicele *Venetus* al Iliadei, la beneficiile papirologiei, detaliile despre sulurile de papyrus, preluate din Pliniu cel Bătrân, datele despre prelucrarea filelor de pergament sub formă de codex, despre procesul translației de pe suluri de papyrus pe foile de pergament – cu pierderi mari în selecția operată –, toate acestea transmit cititorului sentimentul de confort în fața unui lucru bine făcut. Exemplele abundente din autori și din opere greco-latine concretizează în plus excursul teoretic. Apreciem și cele două *indices*, un *index nominum* și un *index rerum*, care asigură un supliment de caracter instrumental acestei „mici” enciclopedii despre cartea antică. Dacă unele date despre instrumente și materiale de scris sau despre formele și dinamica textelor antice cititorul actual le poate citi și în alte lucrări recent apărute în limba română (cum ar fi: Martyn Lyons, *Istoria cărților*, traducere din limba engleză de Ștefania Ferchedău, București, Editura Art, 2011), notele de paleografie internă (cu aplicații pentru *scriptio continua*, scrierea capitală, uncială, abreviații și notații etc.) sau interrelaționările între monumentele artistice și operele literare, cu care începe cel de-al II-lea capitol, subliniază individualitatea autoarei. Dincolo de cultura și competențele profesionale puse la lucru fără emfază, Ioana Costa transmite încă un mesaj necesar, acela că și în zilele noastre cartea, indiferent de suportul ei fizic, ar trebui să respecte criteriile acurateței filologice, indiferent de domeniul de referință al textului editat. În plus, filologul român de astăzi, cunoscând și asimilând lecția filologiei antice, ar avea un impuls și o bază teoretică mai solide în realizarea numeroasele ediții critice ale operelor autorilor români clasici și moderni, ca să nu mai vorbim de zecile de rafturi de texte manuscrise din secolele al XVII-lea – al XIX-lea, multe inedite, care așteaptă să vadă lumina tiparului. Activitatea filologului român de astăzi este cu atât mai responsabilă și mai dificilă, cu cât el are de prelucrat manuscrisele românești din secolele al XVI-lea până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, transpunându-le din alfabetul chirilic original în ortografia modernă pe baze latine, spre a le face accesibile unui public mai larg.

Revenind la capitolul al II-lea al cărții de față, atenția ne-a fost atrasă de distincția dintre tradiția directă și cea indirectă a textului; prima este furnizată de papirusuri, codice, inscripții, a doua este reprezentată de citările unui text în alte opere, precum gramatici, retorici, florilegii, lexicoane, enciclopedii, traduceri, excerpte, epitome, scholii, chiar parodii sau aluzii elogioase. Pentru toate aceste cazuri, Ioana Costa aduce destule și instructive exemple: de pildă, „lirica greacă, elogiată în toată Antichitatea, a ajuns până la noi doar prin filtrul gustului literar, al modei care a generat culegerea cunoscută acum sub numele de *Anthologia Palatina*“ (p. 73) sau versiunea grecească a *Bibliei*, numită *Septuaginta*, este utilă pentru clarificarea textului originar, ebraic al *Vechiului Testament* și constituie o bază a traducerii *Bibliei* în limba latină. Alt exemplu: „Asconius, în comentariul pe care îl face la *Pro Milone* al lui Cicero, nu dă citatele în întregime, ci indică numărul rândului. Confruntând comentariul cu textul, constatăm că la începutul textului nostru au dispărut cam opt rânduri. Asconius comentează un pasaj care astăzi nu mai există” (p. 79).

Este importantă și utilă de reținut, de asemenea, descrierea analitică efectuată de autoarea celor trei momente distincte ale criticii textului: *recensio*, *examinatio* și *emendatio*. Prima se referă „la luarea în considerație a tuturor mărturiilor care servesc la reconstituirea unui text”. Pentru critica de text în vremea noastră, Ioana Costa consideră că sunt esențiale regulile formulate de Maas, concise și limpezi. Examinarea este un parcurs complex și, în linii mari, ea compară, stabilește cea mai bună tradiție, remediază coruperile prin conjecturi, delimitează deteriorările, întocmește cataloage cu greșeli, dispuse pe tipuri și clase în funcție de perioadele istorice, caracteristicile scrisului și alte multe determinări. A treia operație, emendarea, are ca scop corectarea erorilor rămase și alcătuirea textului; autoarea oferă exemple de lucru pe secvențe de text din Eschil, Plaut, Vergiliu, Cicero, Horațiu ș.a., explicând cauzele frecvente ale unor erori: transpoziția de cuvinte, de versuri, omisiuni de litere, înglobarea în text a unor glose, despărțirea în cuvinte, accentuarea inexactă, greșeli de copist, cuvinte greșit transcrise, desinențe, cifre și linii interpretate greșit, numele proprii mutilate, erori de dictare, interpolări etc. Validitatea recurgerii la operațiile filologice menționate în câmpul edițiilor de text este subliniată și într-o altă lucrare recentă: Pietro Beltrami, *A che serve un'edizione critica? Leggere i testi della letteratura romana medievale*, Bologna, Il Mulino (collection *Itinerari. Filologia e critica*), 2010, o introducere în filologie ca știință a editării textelor și o pledoarie pentru indispensabilitatea acestei științe în înțelegerea tuturor textelor.

Cel de al treilea capitol al lucrării Ioanei Costa, intitulat *Păstrarea textelor*, discută despre dezvoltarea comerțului de carte în Antichitate, despre bibliotecile personale și cele publice, despre întemeierea institutelor de tip academic, despre nomenclatura codicelor latinești și grecești, adăpostite de bibliotecile Vaticană, Laurențiană, Marciană, Biblioteca Națională din Paris, Biblioteca Muzeului Britanic din Londra, biblioteci din Viena, München și Leiden, acestea fiind cel mai bogate deținătoare de texte antice, medievale și de ediții princeps. Un alt loc de păstrare a textelor este reprezentat de bibliotecile universităților „moderne”. Intrând în sfera Scolasticii, autoarea își creează prilejul de a-l evoca pe Abelard, ca prototip al magistrului medieval, și pe împăratul Frederic Barbarossa, ca model al puterii care ocrotea, pe la 1155, profesorii și studenții din universități. Excursul pe această temă prezintă noua viață pe care o trăiesc textele antice, integrate în cele două momente fundamentale ale didacticii universitare: lecția și disputa. Alte coordonate ale dinamicii vieții universitare, oglindite prin sensul unor cuvinte precum *studium*, *magistri*, *doctores*, *bedellus*, pot aduce clarificări în mintea multor intelectuali ai prezentului imediat.

Nu putem încheia fără a remarca consistența celor câtorva pagini sintetice despre edițiile de texte și despre distincția între *ediția princeps* și *ediția clasică*; multe dintre aceste ediții filologice de nivel înalt se află acum în biblioteci digitale on-line, contribuind astfel la supraviețuirea culturii filologice clasice.

Lucia-Gabriela Munteanu
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
România

Elena DĂNILĂ, **Probleme de gramatică a limbii române**, București, Editura Academiei Române, 2011, 226 p.

Cercetătoare la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, la departamentul de lexicografie, în cadrul căruia participă la redactarea „Dicționarului limbii române” (DLR), angajată și în alte proiecte filologice, cum ar fi cel vizând realizarea unui